

BIBLID: 0015–1807, 48 (2021), 2 (pp. 89–107)
УДК 82+82.01(051)“18”:930.85(450)
<https://doi.org/10.18485/fpregled.2021.48.2.5>

Љиљана М. Бањанин
Università di Torino, Dipartimento di Lingue
e Letterature straniere e Culture moderne
ljiljana.banjanin@unito.it

ИТАЛИЈАНСКЕ ТЕМЕ У БЕОГРАДСКОМ ДЕЛУ (1894–1899)

Апстракт: *Тема овог рада је присуство италијанских тема у београдском часопису Дело током првог периода његовог излажења, од 1894. до 1899. године, и допринос је истраживања ма рецепције и италијанско-српских веза. Ради се о периоду у коме часописи преузимају улогу посредника различитих садржаја, од политичких, преко дивулгативно-научних до књижевних и популарно-забавних, и управо Дело представља пример прелазног модела периодике у том периоду. Циљ је да се утврди како је представљена Италија и који садржаји у вези са њом су привилеговани у овом часопису, ко су били посредници и да се на тај начин понуди слика о овој теми као и увид у чланке.*

Кључне речи: *периодика, рецепција, Дело, Италија, политика, наука, преводи.*

Abstract: *The subject of the paper is the reception of Italian topics in the Belgrade journal Delo in its first years of publication. Inspired by European journals that enlivened the cultural debate in the final years of the nineteenth century, this periodical played a leading role in the spread of political, scientific/parascientific and literary content. Delo gives prominence to Italy in articles about its domestic and foreign policy: the image that is obtained, however, is almost always overshadowed by the problems facing Italian society at that time, which the authors of these articles usually blamed on the crisis of values following the Risorgimento. In Delo, just as in other Serbian journals of the period, the dominant cultural and literary influences are German, French and Russian, whereas little significance appears to be dedicated to Italian literature, considering the small number of articles published. Nevertheless, the translation of extracts from the works of Ada Negri and Gabriele d'Annunzio confirms the constant attention the editors paid to the Italian literary scene, where they followed all recent developments. As well as these texts, there are articles focusing on topical matters, such as the visit to Belgrade by Angelo de Gubernatis, featuring lectures and essays on Serbian and southern-Slav questions, and the debate regarding the Serbian version of Orlando furioso, an important part in the plan to translate the main works of European literature. Reasons for the rare occurrence of Italian themes in Delo would include the limited spread of the Italian language in Serbia and the inferior standing of Italian literature in the late nineteenth and early twentieth centuries compared to previous centuries.*

Keywords: *periodicals, reception, Delo, Italy, foreign policy, science, translations.*

1. Увод

Присуство страних књижевности и културе у најширем смислу у српским часописима на прелазу између 19. и 20. века залази у област веза и рецепције и може да послужи не само као полазиште за разноврсна типолошка истраживања него и као барометар културних веза и утицаја у периоду који је у српској књижевности обележен напуштањем традиционалних токова и прелазом ка модерни, а на друштвеном и политичком плану отварањем ка плурализму. Рецепција италијанске књижевности и културе у веома богатој српској периодици није била фреквентан предмет ширих компаратистичких истраживања, и управо због тога су незаобилазни они италијанистички и славистички радови у којима је испитивана њихова улога и присуство у неким од најважнијих српских часописа из овог периода, као што су *Српски књижевни гласник*, *Коло*, *Венац*, *Бранково коло*,¹ *Српско-далматински магазин*,² београдски *Пијемонт*,³ *Крфски забавник*,⁴ *Домаћица*,⁵ *Звезда*.⁶ Ово испитивање прилог је тим истраживањима и циљ му је да се утврди које место припада италијанским темама у односу на доминантно француско, немачко или руско присуство у првом, најважнијем и преломном периоду излажења београдског *Дела*.

У великим европским књижевностима с краја 19. века периодика преузима на себе све значајнију улогу посредника између књижевности, науке и популарно-забавних садржаја са једне стране, и све ширих слојева читалаца, са друге. Процват штампаних гласила која повезују књижевне и научно-популарне дисциплине, указује да је у свакодневном животу наука све присутнија и да се профилише један нови слој читалаца са посебним захтевима и интересовањима везаним управо за науку. Србија не заостаје за европским тенденцијама у овом процесу на прекретници векова, који

¹ Мирка Зоговић, „Италијанска књижевност у српској периодици на граници два века”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XXXIX, 2, 1991, стр. 277–286; Mirka Zogović, *Italijanska književnost u srpskoj periodici na granici dva veka*, *Književna prožimanja*, Beograd, Rad, 2000, стр. 96–105.

² Željko Đurić, „Temi e contenuti italiani nella rivista *Srpsko-dalmatinski magazin*”, у *I mari di Niccolò Tommaseo e altri mari. Atti del Convegno internazionale di Studi nel bicentenario della nascita di Niccolò Tommaseo* (Zagabria, 4–5 ottobre 2002), a cura di Morana Čale, Sanja Roić, Ivana Jerolimov, Zagreb, FF Press, 2004, стр. 405–411.

³ Ljiljana Banjanin, „Un giornale serbo del primo Novecento: il *Piemont*”, *Studi Piemontesi*, XX, 2, 1991, стр. 405–411; Željko Đurić, „L’Italia nei Piemonti belgradesi”, у *Osmosi letterarie. Ricerche comparate*, Pisa-Roma, Fabrizio Serra Editore, 2008, стр. 136–141; Željko Đurić, „Italija u beogradskim Pijemontima”, у *Srpsko-italijanske književne i kulturne veze od XVIII do XX veka*, Beograd, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2012, стр. 359–369.

⁴ Predrag Bojanić, „La Serbia e l’Italia sul *Krfski zabavnik*”, *Italica belgradensia. Studi in onore di Ivan Klajn*, a cura di Saša Moderc, Numero speciale, 2010, стр. 147–157.

⁵ Ljiljana Banjanin, „La ricezione della letteratura e della cultura italiana in una rivista belgradese di fine Ottocento”, *Italica belgradensia*, II, 2013, стр. 77–92.

⁶ Исто.

је одраз судара традиционалног са модерним. Часописи постају уз то и најдиректнији проводник оних идеја које доприносе европеизацији српске књижевности и друштва у целини. У периоду од 1895. па до првих година 20. века бележи се број од око 160 периодичних публикација на српском језику, а томе треба додати и дневне листове у којима је такође негована рубрика посвећена књижевности или култури, широко схваћеној.⁷

2. Београдско Дело: структура, рубрике, италијанске теме

Међу бројним часописима који излазе у овом периоду, београдско *Дело* представља један од „врхунаца књижевно-научног модела штампе”.⁸ Разликује се од већине гласила из истог периода између осталог, и по свом јасно дефинисаном профилу и дефиницији у поднаслову, са ознаком да се ради о часопису за „науку, књижевност и друштвени живот”. Почиње да излази у Београду 1894. године, уочи прелаза из реализма у модерну који се обично везује за 1895. годину, а подудар се и са политички врло бурним периодом. *Дело* су покренули млади радикали, и мада њихов политички програм није био јасно дефинисан, часопис се типолошки сврстава у тзв. „затворени” модел периодике.⁹ Током релативно дугог излагања, разликују се две фазе, од 1894. до 1899, када је забрањено његово штампање и од 1902. до 1915. када настаје кратак застој због ратних прилика и први број излази у марту, да би исте те године часопис дефинитивно престао са радом. За све време овај часопис био је веома отворен за сарадњу са младим писцима, научницима и критичарима који нису били део неке монолитне групе него су припадали различитим политичким, књижевним, научним групама, па и београдским боевским круговима (Ј. Веселиновић, Б. Нушић, М. Митровић), а међу њима је било и професора Велике школе и Прве мушке гимназије у Београду (Ј. Продановић, Р. Одавић, Ј. Скерлић и многи други). Душан Иванић, који је дао и најдетаљнији опис *Дела* из првог периода излагања, објашњава присуство овако разгранатог броја квалитетних сарадника пре свега чињеницом да су управо деведесетих година угашени неки од важних часописа, који су деловали у претходним периодима (*Отаџбина, Јавор, Стражилово*), а уз то наводи и материјални моменат, тј привлачност хонорара на који су аутори и сарадници овог часописа могли да рачунају.¹⁰

Дело. Лист за науку, књижевност и друштвени живот почиње да излази у марту 1894. редовно и у свескама великог формата, те по томе

⁷ Марија Циндори, „Рецепција стране периодике у српским часописима (1895–1914)”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XXXIX, 2, 1991, стр. 266.

⁸ Душан Иванић, *Књижевна периодика српског реализма*, Београд–Нови Сад, ИКУМ–Матица српска, 2008, стр. 12.

⁹ Иванић, *нав. дело*.

¹⁰ *Исто*, стр. 83–84.

може да се сматра наследником *Отаџбине*. Мада се у имену часописа на првом месту налази „наука”, у распореду прилога предност је ипак дата рубрикама као „Политички преглед”, „Друштвени живот”, „Књижевност”, „Хроника” и разним белешкама и приказима, док не заостаје ни наука са великим бројем оригиналних прилога или превода из медицине, географије, историје, економије и других области. Доста простора заузимају и критике па и полемике које су биле карактеристичне за деловање младих генерација у водећим часописима тог периода. Када се ради о *Делу*, мисли се пре свега на Љубомира Недића и његове чланке у другим београдским часописима (*Српски преглед*, *Ред*) којима је био циљ да се денигрира компетентност редакције, сарадника и програмска концепција овог часописа у целини.¹¹

Набројане рубрике су оквирни модел и за праћење италијанских тема у овом часопису. Неке од њих су сталне и јављају се у оба периода, као „Политички преглед”, преводи, белешке о књижевности и позоришту и разни прикази, као и рубрика „мешовитог” профила „Књижевно-научни преглед”, „Критика и библиографија”, „Хроника” или неке друге, спорадичне које доносе кратке информације о нашој теми. По концепцији часопис је током оба периода задржао исте особине а разлике могу да се припишу генерацијском сменом сарадника.

Фокусирајући се на нашу тему чији је циљ да се представе италијанске теме у првом и најинтензивнијем периоду излагања *Дела*, одмах пада у очи да су свеске од самог почетка по структури хомогене и са готово идентично распоређеним рубрикама, а Италија је присутна од првих бројева па и касније, мада не може да се говори о континуираном интересовању. О њој се пише пре свега у рубрици „Политички преглед” и то од прве године излагања часописа. Непотписани аутор хронолошки првог текста „Европа у 1893. години”¹² нуди своје виђење савремене Италије. У контрасту са наизглед патетичним уводом у коме се слика „колико лепе толико и несрећне Италије”, пореди са Шекспировим јунацима обележеним кривицом и трагичном судбином, други део је анализа узрока тог неповољног стања, пропраћена луцидним тумачењем и примерима. Везаност за Немачку је главни узрок којим се објашњава поразна економска ситуација земље и „бедан” положај народа. Ове тврдње аутор илуструје бројним примерима: анархија на Сицилији, бандитизам који влада гуши силом, нељудски услови којима су изложени радници на ископинама сумпора, банкротство банака, економске злоупотребе и малверзације које је најважнија институција ове врсте (*Банса гомана*), у дослуху са парламентом спроводила, тако да је у тој свеопштој кризи чак и Ђолити морао да се повуче и да оставку. На

¹¹ Љубомир Недић, *Сабрана дела*, Библиотека српских писаца, књ. 1, Београд, Народна просвета, 1929, стр. 328.

¹² *Дело. Лист за науку, књижевност и друштвени живот*, 1, 1894, стр. 181–197.

Криспијевице¹³ покушаје рисанације, аутор не гледа благонаклоно, што се може закључити по готово ироничним етикетама које му приписује: он је „ратоборни диктатор” који апелује на партије да склопе „божји мир” у спасавању отаџбине, у који аутор не полаже велике наде и утисак је да је Криспи изневерио идеале италијанског уједињења. На овај чланак директно се надовезује такође анонимни „Преглед догађаја на страни” из исте године и у истој рубрици.¹⁴ Претпоставка је да се ради и о истом аутору, а поткрепљују је слични ставови о економској и социјалној кризи у Италији, са посебним погледом на Сицилију и бедан положај сицилијанског сељака „исполичара”, најамника „парчета земље”, власништва племства које се „дави у раскоши” док сељаци жаучу „Morgiamo di fame”. Аутор, очигледно добро обавештен, упућен у италијанске прилике и познавалац језика, закључује да је ово стање слика средњовековног феудализма са којим влада треба да рашчисти темељним реформама, новим економским поретком и радикалним променама у спољашњој и унутрашњој политици државе. Нашу тезу да се ради о истом аутору, потврђује и критички суд са још једном сликовитом метафором везаном за Криспија: његове особине су лажно самопоуздање, пркос и „гвоздена рука [...]”.¹⁵ Исте године у чланку „Уставна и друштвено-политичка питања. Влада – кабинет”¹⁶ налази се тек неколико напомена о италијанском систему, које би могле да прођу и незапажено, али је вредан помена податак да је овде аутор потписан као Јанус. Иза псеудонима крије се Стојан Протић (1857–1923),¹⁷ политичар радикалног опредељења који је водио политичку и научну рубрику часописа и давао основни тон и правац у представљању политичких тема заједно са Милованом Ђ. Миловановићем (1863–1912), правником, школованим на европским универзитетима, дипломатом и стручњаком европског ранга за међународно право и дипломатска питања.¹⁸ Управо се он јавља као потписник чланка „Наша спољна политика”¹⁹ у коме врло похвално оцењује деловање династије Савоја која се патриотизмом супротставља агресивној политици Аустрије, непријатеља како италијанског, тако и словенских народа. Могуће је претпоставити да је управо Миловановић аутор и првих текстова са критичким ставом према италијанској влади којој је у овом чланку као позитиван

¹³ Ђовани Ђолити (Giovanni Giolitti, 1842–1928) и Франческо Криспи (Francesco Crispi, 1818–1901) били су актери италијанског политичког живота: Ђолити као један од најутуцајнијих политичара а Криспи се истакао патриотизмом у италијанском Ризорђименту.

¹⁴ *Дело, нав. дело*, 1, 1894, стр. 414.

¹⁵ *Исто*.

¹⁶ *Исто*, 2, 1894, стр. 288–290.

¹⁷ Стојан М. Протић потписивао се и као „Један новинар”. О његовој сарадњи у *Делу* уп. Иванић 2008: 83, 86, 87, 98.

¹⁸ Иванић, *нав. дело*, стр. 86; Димитрије Ђорђевић, *Милован Миловановић*, Београд, Просвета, 1962, стр. 179; Дејвид Мекензи, *Милован Миловановић. Српски дипломата и државник*, Београд, Досије, 2007.

¹⁹ *Дело, нав. дело*, 4, 1894, стр. 238–257.

модел супротстављена краљевска породица. Италијанске прилике из прошлости разматра и Никола С. Петровић у чланку „Француска и Италија”²⁰ у рубрици „Из листова наших и туђих”. Ради се о приказу *Дипломатских успомена* Костантина Нигре (Costantino Nigra, 1828–1907) које су објављене у швајцарском часопису *La Bibliothèque universelle* а истовремено и у италијанском *La Nuova Antologia*. Сем што показује да је *Дело* будно пратило издавачке новитете у иностранству, овај чланак потврђује да су сарадници били веома добро обавештени и заинтересовани за европске теме и за један изузетно важан период у италијанској прошлости везан за уједињење Италије. Наслућује се да је циљ да се преко Нигриних успомена представе амбивалентни италијанско-француски односи, нарочито од 60-тих година па све до Француско-немачког рата и да се на тај начин осветли лик грофа Константина Нигре као изузетног дипломате, амбасадора у Паризу, Санкт Петербургу, Лондону и Бечу и патриоте.

Судећи по простору и одјеку које је *Дело* резервисало посети Београду и предавањима Анђела де Губернатиса (Angelo de Gubernatis, 1840–1913) италијанског историчара књижевности, лингвисте и оријенталисте, антрополога и етнолога, закључујемо да је то био културни догађај првог реда који је изазвао интересовање како код слушалаца, тако и код читалаца часописа. Реконструишући позадину ове посете, наилазимо на податак да је де Губернатис постао дописни члан Српског ученог друштва 1886. године и већ следеће године на путовању у некој врсти културне мисије у земљама овог дела Европе (Мађарска, Хрватска, Румунија, Бугарска), по позиву Миленка Веснића, професора међународног права на Великој школи и Стојана Новаковића, бившег министра, дошао и у Београд где је примљен са највећим почастима.²¹ Одржао је три предавања која је преко својих разгранатих веза организовао Веснић, а која су била намењена различитом кругу слушалаца: *О улози жене у савременом друштву у Двору, Народност и човечанство* у Грађанској касини и *Положај словенских народа у Европи* „у дворници Велике школе”. Сва три предавања објављена су на српском а нарочито последње привукло је посебну пажњу београдске јавности, уредништва и читалаца *Дела* које га доноси у српском преводу у целини, у рубрици „Наука”.²² Продубљеним и луцидним аргументима де Губернатис у уводном

²⁰ Исто, 6, 1895, стр. 284–290.

²¹ О де Губернатисовим везама и контактима у Србији документовано и на основу преписке пише Стефано Алоје, „Миленко Веснић и Анђело де Губернатис: странице о српско-италијанским односима крајем XIX и почетком XX века”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, LXXV, 2009, стр. 57–73. Незаобилазни о овим темама су и Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia. Bilancio storico-bibliografico di un millennio*, Padova, Officine grafiche Stediv, 1958 и Никша Стипчевић, *Два препорода. Студије о италијанско-српским културним и политичким везама у XIX веку*, Београд, Просвета, 1979.

²² Сва три предавања објављена су у мартовском, априлском и мајском броју *Дела*, 14, 1897, а текст о положају жене и у часопису *Женски свет*, 10–11, 1897.

делу панорамски објашњава посебност целокупне и разноврсне словенске „расе” у контексту савремене Европе, поткрепљујући своје тврдње бројним етнолошким и лингвистичким примерима који потврђују његову изузетну ерудицију. Ирационални страх Европе па и Италије од налета Словена, де Губернатис посматра кроз историјски контекст, сматра га неоснованим и подвлачи мисионарску улогу Италије као споне у приближавању различитих народа и цивилизација, у борби за независност, а посебно то важи за Србију. Апелујући на Србе, инсистира „на њиховом духу независности и на њиховој грађанској активности, да заслуже једног дана велику хегемонију над Словенима који се простиру од Црног до Јадранског мора”²³ што звучи хегемонистички претенциозно. Ова романтичарска визија „велике балканске федерације” из данашње перспективе делује визионарски, с друге стране, открива да је италијански гост био добро упознат са оним тенденцијама које су од средине 19. века имале за циљ уједињење јужно-словенских народа. Стога је подсећање на улогу коју су Мацини, Кавур, краљ Виторио Емануеле, Гарибалди и његов родни Пијемонт одиграли у уједињењу Италије, позив Србији коју краси „храброст њених војника и мудрост њених политичара”²⁴ да преузме улогу Пијемонта у превладавању неспоразума и разлика на путу ка афирмисању „малих отаџбина” балканских народа које ће постати „велике”. Тај пут према идеалима и прогресу он метафорички пореди са Дантеовом *Божанственом комедијом* као универзалним моделом људског битисања. Текст карактерише флуидност де Губернатисових идеја, ширина у поимању улоге Словена, познавање њихове историје али и потенцијала у преломном периоду између два века, као и његова изузетна ерудиција и вера у оптимизам и виталност словенских народа као целине. Извесно је да су боравак и предавања италијанског публицисте и научника имали великог одјека. Ово поткрепљује и податак да је исте године, на српском језику објављена његова књига *Породица, отаџбина, човечанство*.²⁵ Посета Београду била је плодотворна и за касније де Губернатисове делатности јер је у директним контактима са најугицајнијим личностима политичког и културног живота био у прилици да се уз Веснићеву и Новаковићеву помоћ из прве руке информише о Србији и српском питању, али и да се снабде материјалом који му је био од користи у писању књиге *La Serbie et les Serbes: Lectures et impressions*.²⁶ Рукопис је завршио и те исте године објавио у Фиренци, са циљем да се у Европи пропагира позитивна слика Србије и то је највероватније био главни разлог што је књига објављена на француском а

²³ *Дело, нав. дело*, 14, 1897, стр. 40.

²⁴ *Исто*, стр. 44.

²⁵ Анђело Де Губернатис, *Породица, отаџбина, човечанство*, Београд, Парна радикална штампарија, 1897.

²⁶ Angelo De Gubernatis, *La Serbie et les Serbes : lectures et impressions*, Florence, B. Seeber, 1897.

не на италијанском језику. У *Делу* је непосредно после изласка из штампе, објављен кратак приказ ове књиге са потписом Ж. М. Протића. Он процењује да дело нема научних претензија, признаје међутим, да аутор познаје српску прошлост и садашњост и да га додатно одликује „топла, искрена љубав према ствари српског народа”.²⁷ Опис неких од једанаест поглавља и главних тема из српске историје, савремене организације државе, цркве, војске, школства, утисака из Београда и др., аутор закључује апелом да би ову књигу једног од малобројних и управо због тога вредних пријатеља нашег народа у Европи „свака образованија српска кућа ваљала да набави”.²⁸

Судећи по овим прилозима у *Делу* де Губернатисова посета Београду и контакти које је успоставио са српским угледницима били су успешни и уродили су плодном реципрочном сарадњом и у италијанским часописима који су се бавили питањима Балкана а у којима је сарађивао пре свега Миленко Веснић. Ова „београдска” епизода у складу је са де Губернатисовим уверењем да је приоритет и морална обавеза интелектуалаца да се ангажују у питањима интернационализма и у ширењу солидарности међу народима и део је прогресивистичких идеја које су присутне у свим радовима овог полиедричног ерудите, па и у чланцима објављеним у *Делу* који одишу србофилијом.

Као куриозитет и потврда тематске разноврсности прилога у рубрици „Наука” наводимо још два примера: о војној доктрини Николе Макијавелија (Niccolò Macchiavelli, 1469–1527) која се по аутору потписаном као В. Н. базира не на емпиријском искуству, него на критичкој процени услова ратовања, а полазиште су капитална дела *Il principe* (Владалац) и *Dell'arte della guerra* (О уметности ратовања)²⁹ са много цитата, што је још један доказ ауторове обавештености.³⁰ У последњој 22. књизи из 1899. г. објављена је обимна студија антрополога и криминолога Чезара Ломброза (Cesare Lombroso, 1835–1909) „Зашто су Млеци били велики?”.³¹ Наслов је овде дат само у српском преводу, уз информацију да је текст преузет из италијанског часописа *Nuova Antologia*. Утврдили смо тако да је оригинал „Perché fu grande Venezia?” објављен претходне 1898. г. у децембарском броју престижног римског часописа.³² Оба прилога су потврда да су сарадници *Дела* будно пратили шта се објављује и пише у иностраним часописима и преузимају из њих ове чланке за које су сматрали да могу да заинтересују и српске читаоце. Сем тога, доказ су да се уредништво супротстављало дилетантизму,

²⁷ *Дело, нав. дело*, 17, 1898, стр. 501–504.

²⁸ *Исто*, стр. 504.

²⁹ Наслови оба дела италијанског филозофа Н. Макијавелија наведена су на италијанском.

³⁰ *Дело, нав. дело*, 17, 1898, стр. 413–420; 18, 1898, стр. 28–45.

³¹ *Исто*, 22, 1899, стр. 106–132.

³² Cesare Lombroso, „Perché fu grande Venezia?”, *Nuova Antologia*, fasc. 1 dicembre, vol. 78, serie 4, 1898, стр. 27.

црећи теме из компетентних извора, било да се ради о публикацијама, књигама или часописима.

3. Италијанске књижевне теме у *Делу*

Прилоге у рубрици „Књижевност”, карактерише пре свега политичка оријентисаност аутора, али и генерацијска разноврсност и плуралитет књижевних праваца, било да се ради о домаћој или иностраној књижевности. Поезија се увек објављује на првој страни, а за њом следи проза која је заступљенија. Од домаћих песника присутни су већ од првог броја Ј. Ј. Змај, Лаза Костић и Војислав Илић, а доцније и Алекса Шантић, Јован Дучић и многи млади песници, док се у прози истичу, такође од првог броја Симо Матавуљ и Бранислав Нушић, пре свега.³³ То говори о линији заступања традиционалних вредности како у поезији тако и у прози, па је то модел који уредници примењују и на преводну књижевност. Руски песници Пушкин, Љермонтов, Державин претходних деценија превођени у свим српским часописима, заузимају и овде прво место, поред Хајнеа и Петефија, мада поезија у *Делу*, како је запазио Д. Иванић, у целини гледано, заузима маргинална позицију.³⁴

Ове општене констатације важе и за италијанске књижевне теме, ако се узме у обзир њихов број, мада се бројчана незнатност надокнађује изузетно вредним прилозима, њиховом разноврсношћу и високим квалитетом. Сем тога, занимљиво је да се управо преко ових прилога може пратити заокрет од традиционалних токова према модерним. Потврда је хронолошки први текст који говори о Италији, путопис Марка Цара *Кроз Умбрију и Тоскану* који је *Дело* објавило у три наставка већ током 1895. године.³⁵ И претходни путописни текстови о Венецији и Риму,³⁶ као и овај објављен у *Делу*, откривају нови пут који ће померити границе традиционалног путописа, и то управо на примеру Италије. Марко Цар није више хроничар који записује виђено, он је путник и пре свега естета који у италијанским градовима ужива у лепоти и те своје личне импресије, за разлику од својих претходника преноси читаоцима, и управо то је одраз нових поимања путовања и доживљаја Италије. Чињенице уступају место субјективном, личном утиску овог поклоника италијанске уметности коме је Италија била духовна, идеална отаџбина. Њени градови пре свега, виђени су кроз призму неоптерећујуће прошлости и уметничких дела која су у центру путникове перцепције, његових привлачних и занимљивих описа. И поред тога што је

³³ У првом броју објављена је Змајева песма *Мајка српског јунака*, затим Матавуљева приповетка *Снага без очију*, *Муратово турбе* В. Илића и *Из капларских прича* Б. Нушића.

³⁴ Иванић, *нав. дело*, стр. 87.

³⁵ *Дело*, *нав. дело*, 6, 1895, стр. 9–19, 220–229, 419–418.

³⁶ Марко Цар, *Венеција. Успомене с пута у Италију*, Задар, Печатњом И. Водицке, 1888; Марко Цар, *У Латинима. Утисци с пута у Рим*, Задар, Штампарија Шпира Артале, 1894.

у Умбрији и Тоскани Цар открио отворени простор и италијански сеоски амбијент као повратак у „чаробну пустињу”, како је запазила Олга Ступаревић, овај путопис је „нашао достојан природни оквир за уметничко благо које нам открива”.³⁷ Управо у том споју природне лепоте и уметности, Цар је потврдио свој истанчани укус, есејистичку лакоћу писања и пре свега, очараност италијанском уметношћу, без обзира да ли је то асишка катедрала или фирентинске галерије, цркве, пинакоте. Иновативност овог путописа потврдиле су и ласкаве критике Богдана Поповића³⁸ и Јована Скерлића,³⁹ а заслуга је уредништва *Дела* које је препознало његове вредности и објавило га на својим страницама.

Ако за Царев текст може да се каже да је обележио нови ток у путописној књижевности, и први прилог из италијанске књижевности у *Делу* наговештај је заокрета према модерном поетском изразу, али и отворености према до тада занемареној женској продукцији. Избор редакције и њених сарадника из опуса младе песникиње Аде Негри (Ada Negri, 1870–1945) доказ је отворености према новим тенденцијама, а занимљива је и чињеница да се име младе и тада још непознате италијанске песникиње јавља поред великих имена европске поезије. У шестој књизи 1895. г. излазе стихови њене песме *Пророштво*⁴⁰ у препеву Драгише Станојевића (1844–1918), политичког активисте, књижевника, професора на Великој школи и врсног преводиоца Волтерових драма са француског а доцније и Ариостовог *Бијесног Орланда* са италијанског. Може се претпоставити да је предлог да се преведу ови стихови Аде Негри потекао управо од Станојевића који је пратио италијанска књижевна догађања. Као уверени социјалиста он је могао бити заинтересован и за тему ове песме, са врло изразитом социјалном нотом и иначе карактеристичном за ову песникињу, која је својим стиховима дала глас обичним људима из нижих друштвених слојева, са којима се и сама поистовећивала.⁴¹ Уз превод, тј. препев који звучи врло музикално и течно чему доприноси и правилно заступљена укрштена рима (АБАБ), Станојевић додаје и краћи пропратни текст насловљен „Примједба”. После биографског увода о Ади Негри која „носи у души пуну, чисту божанску искру пјесничку”⁴² дате су основне информације о збирци, чији је наслов *Fatalità* дат и у оригиналу. По преводиоцу, та збирка обележила је заокрет у поезији, а он се састоји у акценту на нескривеној осећајности, јачини у изразу, лепоти облика и му-

³⁷ Олга Ступаревић, „Српски путопис о Италији”, у *Упоредна истраживања*, 1, Београд, ИКУМ, 1976, стр. 130.

³⁸ Богдан Поповић, „Марко Цар, *Моје симпатије*”, *Српски преглед*, 4 (1895), стр. 127.

³⁹ Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд, Издавачка књижара С. Б. Цвијановића, 1914, стр. 436.

⁴⁰ *Дело, нав. дело*, 6 (1895), стр. 217–219.

⁴¹ Giovanna Bandini, *Letteratura italiana, Dizionario delle Opere*, A-L, Torino, Einaudi, 1999, стр. 453.

⁴² *Дело, нав. дело*, 6, 1895, стр. 219.

зикалности стиха. Уз то, Станојевић образлаже свој преводилачки проседе, тако да је овај коментар аутентичан прилог модерној поезици превођења. Његов поступак се састоји у „компоновању” стиха у преводу, са циљем да се очува музикалност „како би се при гласном читању српскога пријевода чула слична музика, која се чује при читању италијанскога текста”.⁴³ Замка коју крије у себи овакво превођење је удаљавање од оригинала и стварање новог текста који по својим особинама задовољава критеријуме „лепоте” али не и „верности”. Станојевић, и сам песник али и искусан преводилац и очигледно добар познавалац савременог италијанског а посебно српског језика, био је свестан ове опасности која се састоји у превеликој слободи преводиоца у односу на оригинал. Он луцидно признаје да је избегавао удаљавање од оригинала које је често последица трагања за музикалношћу у језику превода и овако формулише свој поступак: „Ја нијесам великијех слобода себи допуштао преводећи, тако да је ово, што се суштине мисли тиче, потпуно Адина, а не моја пјесма”.⁴⁴ Дакле, Станојевић је свестан да у стваралачком поступку песник и преводилац имају различите улоге, запажа и прави јасну разлику између песничког и преводилачког чина као два креативна процеса. Превођење је по његовом мишљењу озбиљан стваралачки подухват, што потврђују и примери који би пред читаоцима требало да „оправдају” нека стилистичка и лингвистичка решења, на пример, навођење речи без апострофа „там, жуборећ, облетјет”, конструкција „истина сјајности”. Ипак одсечно и рекло би се, шаљиво прелази преко ових тема које нису намењене ширем кругу читалаца јер изискују подробнија, стручна разматрања и одговорно као преводилац пред читаоцима и потенцијалним критичарима, преузима на себе одговорност за недостатке и мањкавости превода: „[...] то сад не могу овдје да објашњавам, јер бисмо имали дуго да се разговарамо, и рећи ћу само ово: за све то на моју душу гријех!”⁴⁵

Станојевићево име се у вези са италијанским темама среће поново на страницама *Дела* поводом његовог превода витешког епа *Бијесни Орlando* Лудовика Ариоста (Ludovico Ariosto, 1474–1533) у издању београдске Српске књижевне задруге 1895. Превод је изазвао праву буру у јавности, спор се водио око скаредних места у спеву, тако да је цензура одобрила два издања.⁴⁶ На превод се осврнуо у подужем, изузетно добрим стилем и критички документовано написаном приказу, Марко Цар у рубрици „Критика и библи-

⁴³ Исто.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Мирка Зоговић, „Ставови Драгише Станојевића о превођењу Бијесног Орlando”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XX, 2 (1972), стр. 386; Александра Манчић, „Писања и читања превода као жанра у српским књижевним и научним часописима. Поводом првих српских превода Сервантеса, Ариоста и Шекспира”, у *Жанрови у српској периодици. Зборник радова*, ур. Весна Матовић, Београд–Нови Сад, ИКУМ–Матица српска, 2010, стр. 506–509.

ографија” већ наредне године.⁴⁷ У првом делу Цар образлаже своје замерке издавачу и преводиоцу што је ово класично дело италијанске књижевности, ушло у српску културу, која је оскудна великим делима, готово крадом. Он напротив, појаву превода класичних дела из страних књижевности сматра изузетним догађајем у српској средини и важност Ариостовог епа пореди са преводима Шилерових драма, Молијерових комедија, са Гетеовим *Фаустом*, Лесажовим романом *Жил Блас*, Бајроновим *Дон Жуаном* и Љермонтовим *Демоном*. Сматра да је то само мали део „зрно или зрнце туђег књижевног бисера”⁴⁸ који доприноси подизању укуса код српских читалаца. Чињеницу да појава нових превода у српској средини не представља важан догађај или „књижевно збитије” као што је то код других народа, Цар сматра одразом општег стања српског друштва и културе којима управља политика, а велики део кривице, по његовом мишљењу, сноси књижевна критика јер се не бави озбиљно преводима. Због тога је и појава Ариостовог ремек-дела прошла „*incognito*, рекао бих скоро кришом, не рекавши ни ријечи о књижевној и умјетничкој вриједности самога дјела и о карактеру његова творца [...]”⁴⁹ Он подвлачи да је Ариосто готово непознат већини Срба и правилно учава да књижевни преводи ове врсте изискују одговарајући пропратни критички оквир, како не би остали „крњи”.

Други део чланка посвећен је анализи превода, при чему аутор не штеди критичке опаске и истовремено нуди расправу о превођењу. На првом месту, Цар полази од тврдње да се ради о слободном преводу и да је то заправо и једини могући начин да се на српски преведе спев ове врсте, а да се сачува његова уметничка форма. Свако друго решење претпоставља дословно превођење „од речи до речи” и превод у прози. Ипак, иронично запажа да у превођењу треба доzirати и употребити слободу, како сликовито наводи, *cum grano salis*, при чему има у виду дух оригинала, како би се сачувала његова изворна „физиономија”, а управо то по његовом мишљењу, представља недостатак Станојевићевог подухвата. Ариостов *Орlando* прожет је „фином” и „суздржаном” иронијом коју преводилац није осетио те је његов препев „неугодни примјер [...] недозвољеног кићења изворног концепта пјесниковог” а „разводњени” примери „сумњиве елеганције” то и потврђују. Сасвим непримереним сматра изразе као „глупљи од вола”, „касати стопама таквога брава” „враг однесе к мору тог скота” који поетској нарацији дају непримерен тон и кваре утисак уздржаности, одмереност, лепе пропорције које су карактеристичне за Ариоста, чак и у „најштакљивијим” моментима,⁵⁰ а које преводилац није схватио, те их није довољно ни поштовао. Овде се Цар упушта у разматрање улоге преводиоца који мора да познаје не само

⁴⁷ *Дело, нав. дело*, 10, 1896, стр. 320–326.

⁴⁸ *Исто*, стр. 320.

⁴⁹ *Исто*.

⁵⁰ *Исто*, стр. 323.

језик и то језик одређеног периода јер, како подвлачи, Ариостов италијански није језик савременика, него и италијански историјски и културни амбијент с почетка 16. века у коме је аутор деловао и у коме је настао његов спев. Он је био намењен, како објашњава Цар, рафинираним и отменим племићким круговима Фераре и Урбина, „гђено [...] се много пазило на углађеност и отмјеност форме”, или је био „декламован” у римским и венецијанским салонима „у којима се окупљаше цвијет оног [...] друштва”.⁵¹ Тако интерпретиран, *Бијесни Орlando* представља одраз ондашњег италијанског друштва, кругова којима је био намењен и чији су чланови били у стању да осете све његове нијансе. То је оно што је преводилац морао имати на уму при превођењу а што је по критичару, изостало. Још једну ману Станојевићевог поступка подвлачи Цар: ради се о недопуштеном изостављању оних стихова које је он као преводилац сматрао „безобразним”, тј. неприличним великог имена. Критичку опаску негативно обојену Цар овде повезује са модерним књижевним тенденцијама, када констатује да су све те „недоличне” изразе читаоци већ могли да прочитају у интегралном преводу савремених романа, Золине *Нане* и у *Женским писмима* Марсела Превоа.

И поред критичких опаски и констатације да је превод понекад „сувише српски”, Царев суд је позитиван и он признаје да се ради о подухвату који је задужио српску књигу. Изузетан познавалац италијанске класичне књижевности, италијанског језика и њених писаца, Цар је овим приказом потврдио виртуозност свог критичарског проседеа који има за циљ да укаже на недостатке превода али са друге стране, он схвата важност подухвата и стога одаје заслужено признање преводиоцу и његовом раду. Узимајући у обзир и неке друге моменте на које је Цар указао у овој анализи, као што је познавање језика периода коме припада дело које се преводи али и историјских, културолошких и других околности, Марко Цар може да се сматра претечом најсавременијих теорија о превођењу⁵².

У преводима прозе уредништво *Дела* зналачки се опредељује за представнике реалистичке линије претежно из норвешке, руске или француске књижевности, уз модерне кратке де Мопасанове натуралистичке приче, алегоричне слике савремене Русије Салтиков-Шчедрина и Толстојеве приче. Осим класичних имена европских књижевности, преводе се и представници младих генерација који уносе нове теме у књижевност (натуралистичке црте, психологизацију, прецизне дескрипције). Управо је тако аутор потписан као Ур., највероватније је то уредник *Дела* Милован Миловановић, представио

⁵¹ Исто, стр. 324.

⁵² Уп. и Срђан Мусић, „Драгише Станојевића превод *Бијесног Роланда*”, у *Упоредна истраживања*, 1, Београд, ИКУМ, 1976, стр. 587–601; Олга Ступаревић, *Марко Цар књижевни критичар*, XXX, Херцег Нови–Београд, Књижевна заједница Херцег Нови–ИКУМ, 1991, стр. 261–263.

Габријела Д'Анунција (Gabriele D'Annunzio, 1863–1938)⁵³ кратким медаљоном који претходи преводу приповетке *Удовичина идила*.⁵⁴ Аутор подвлачи да је млади „геније” италијанске литературе својим стилем, талентом и списатељским даром начинио преврат новим и до тада забрањеним темама у католичкој Италији. У фокусу ове приповетке је мотив забрањене љубави између снахе и девера, љубав која је у раној младости била потискивана и која у тренутку смрти мужа и брата експлодира, без обзира на ситуацију и околности. „Ново писање” по речима потписника медаљона састоји се у отвореном контрасту према пређуткиваним темама и лажном идеализовању религији посвећеног живота католичких свештеника. Д'Анунцио напротив, тематизујући љубав младог свештеника описује лицемерност испосничког живота у католичким семинарима, са доста експлицитних алузија, што је рушилачки деловало с обзиром на схватања тадашњег италијанског друштва. Аутор течног и коректног превода на српском екавском наречју потписан је као Lux. Ради се вероватно о сараднику часописа који је и на овај начин потврдио модерност и отвореност према свим чак и шкакљивим темама.

Овим се исцрпљују италијанске теме у *Делу*, мада је неопходно осврнути се и на краће текстове објављене у мањим рубрикама као што су „Белешке”, „Критика” или „Позоришни преглед”. У кратком есеју „Писма” о италијанском павиљону на Уметничкој изложби у Бечу 1894.⁵⁵ извештава ликовни критичар Павле Лагарић (1865–1942)⁵⁶ који је већи део свог живота провео у Бечу, али је активно сарађивао са многим српским часописима па и са београдским *Делом*. Традиционалиста по основном опредељењу, трагао је за оним што је типично у уметности, а то је по његовом схватању, национални дух народа, било да се ради о српским песницима и писцима или о италијанским уметницима. Основни тон тексту даје констатација да је италијанско одељење не само мало, него и незнатно по квалитету. Лагарић критички указује да се савремени италијански сликари поводе за северним моделима, за париским и немачким модама, стварајући епигонска а не врхунска остварења. Поређење са ренесансним мајсторима који су стварали под утицајем грчке уметности али окренути свом народу и домовини „отхрањени млеком и крвљу талијанског народа и који су били озарени дивотном сунчаном зраком лепог талијанског неба”⁵⁷ потврда је одличног познавања италијанске уметности у целини.

⁵³ О Д'Анунцију уп. Željko Đurić, *Pesničke osmoze. Srpsko-italijanske kulturne veze*, Beograd, Plato, 2004, стр. 104–130.

⁵⁴ *Дело, нав. дело*, 8, 1895, стр. 73–80.

⁵⁵ *Исто*, 3, 1894, стр. 479–487.

⁵⁶ О Лагарићу уп. Predrag Protić, „Lagarić, Pavle”, у *Jugoslavenski književni leksikon*, Novi Sad, Matica srpska, 1984, стр. 416; Dafina Damjanović, „Lagarić, Pavle”, *Leksikon pisaca Jugoslavije*, III (K-LJ), Novi Sad, Matica srpska, 1987, стр. 564.

⁵⁷ *Дело, нав. дело*, 3, 1894, стр. 483.

Једини прилог у рубрици „Позоришни преглед” је приказ комедије *Четири жене под једним кровом* Паола Ђакометија (Paolo Giacometti, 1816–1882).⁵⁸ Приказ потписује Бор. П. и највероватније се ради о Боривоју Поповићу који је заједно са Милутином К. Драгутиновићем водио ову рубрику у *Делу*, писао о представама у Краљевском српском народном позоришту и његовом репертоару.⁵⁹ Премијера италијанске комедије у преводу Михаила Добрића повод је за критички осврт са много примедби упућених пре свега драматургу коме није пошло за руком да једну захвалну и „шаблонску” тему као што је претерана присност између господара и послуге, обради тако да до изражаја дођу комични елементи које би гледалац очекивао да види на позорници. Уместо смешних епизода, судара различитих темперамената, навика и ћуди, београдски гледаоци видели су – по строгом суду критичара – слабу комедију са једноставним ситуацијама, без заплета и јединства чинова. Насупрот томе, аутор похвале упућује глумцима, који су својим извођењем улепшали комад, а нарочито се то односи на главног глумца који је одиграо улогу особењака Бијађа „тако изврсно, озбиљно-комично, чисто, одређено и природно [...] дао душу комедији и оживео свежином игре [...]”.⁶⁰

У рубрици „Белешке” доносе се врло кратке вести о новим занимљивим издањима и преводима: таква је, на пример, информација да је из штампе изашла књига италијанског ботаничара и географа Антонија Балдачија (Antonio Baldacci, 1867–1950) о Црној Гори,⁶¹ или о италијанском преводу *Балканске царице* кнеза Николе у преводу Јована Николића.⁶² Мада информативног карактера и неважне, и ове белешке су индикатор отворености и широко засноване уређивачке политике београдског часописа.

4. Закључак

У периоду између два века најважнији српски часописи као *Српски књижевни гласник*, *Бранково коло*, *Босанска вила* а међу њима и београдско *Дело* допринели су европеизацији српске културе која је била пријемчива за подстицаје и нове тенденције у науци, књижевности, уметности. *Дело* је у том процесу заузимало посебну улогу јер је као часопис који су покренули млади радикали, својим програмом на прво место ставио отварање ка европским токовима преко којих је долазило и до модернизације. Превласт у процесу преношења културних, књижевних, научних порука имали су доминантни утицаји из скандинавских земаља, из Немачке и Француске, али и из Русије, при чему се редакција руководила превасходно критеријумима вредности,

⁵⁸ Исто, 9, 1896, стр. 276–278.

⁵⁹ Иванић, *нав. дело*, стр. 98.

⁶⁰ *Дело*, *нав. дело*, 9, 1896, стр. 277.

⁶¹ Исто, 14, 1897, стр. 395; Ради се о књизи сећања Antonio Baldacci, *Crnagora. Memorie di un botanico*, Bologna, Ditta N. Zanichelli, 1897.

⁶² *Дело*, *нав. дело*, 21, 1899, стр. 345.

актуелности и разноликости. То је допринело раслојавању читалачке публике која је своје интересовање све више усмеравала и према иностраним темама, што је уочљиво и у *Делу* које је преузимало информације, белешке, расправе, поетска и прозна дела из иностраних часописа. Када се ради о италијанским темама, оне су у поређењу са другима незнатно заступљене, ипак су и у том броју биле посредник, било да се ради о политичким, друштвеним или књижевним моделима. Сходно политичком профилу часописа више је прилога који се тичу унутрашње и спољашње политике Италије, њених економских проблема, положаја италијанског народа, при чему аутори упућују оштре критике Италији свог периода, за разлику од високих идеала уједињења и интернационализма који су кулминирали у италијанском Ризорђименту, а он је био модел и српским патриотама у борби за ослобођење. Насупрот томе, сасвим незнатан број књижевних превода показује тенденцију окретања ка савременим токовима било да се ради о најранијим стиховима Аде Негри, која је била један од ретких женских гласова у поезији, или о причи Габријела Д'Анунција, који је ван граница Италије уживао велику славу и био синоним модерног сензибилитета спојеног са национализмом. Путем ових превода читалачкој публици представљена је књижевна струја која се настављала на прогресивне тенденције ранијих периода и која је доцније најаутентичније дошла до изражаја у веризму.

Ипак, у целини гледано, готово занемарљиво присуство италијанске књижевности у београдском *Делу* али и уопште, у српској периодици с краја 19. и на почетку 20. века, може да се објасни и недовољним познавањем италијанског језика, у поређењу са руским, немачким или француским. За разлику од приморских крајева, Србија није имала контакте са Италијом и Марко Цар је управо у непознавању италијанског језика код Срба видео један од разлога недовољне присутности класичних италијанских дела у српској преводној књижевности. Сем тога, још један разлог којим може да се објасни слаба рецепција италијанске књижевности, представља и чињеница да она у прелазном периоду између два века, није више припадала водећим европским књижевностима,⁶³ а београдско *Дело* то и потврђује.

Извор

Дело. Лист за науку, књижевност и друштвени живот, Београд, Парна радикална штампарија 1894–1899.

⁶³ Mirka Zogović, *нав. дело*, 2000, стр. 104–105.

ЛИТЕРАТУРА

Алое, Стефано, „Миленко Веснић и Анђело де Губернатис: странице о српско-италијанским односима крајем XIX и почетком XX века”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, LXXV, 2009, стр. 57–73.

Baldacci, Antonio, *Crnagora. Memorie di un botanico*, Bologna, Ditta N. Zanichelli, 1897.

Bandini, Giovanna, *Letteratura italiana, Dizionario delle Opere*, A-L, Torino, Einaudi, 1999.

Banjanin, Ljiljana, „La ricezione della letteratura e della cultura italiana in una rivista belgradese di fine Ottocento”, *Italica belgradensia*, II, 2013, стр. 77–92.

Banjanin, Ljiljana, „Un giornale serbo del primo Novecento: il *Pijemont*”, *Studi Piemontesi*, XX, 2, 1991, стр. 405–411.

Bojanić, Predrag, „La Serbia e l’Italia sul *Krfski zabavnik*”, *Italica belgradensia. Studi in onore di Ivan Klajn*, a cura di S. Moderc, Numero speciale, 2010, стр. 147–157.

Cronia, Arturo, *La conoscenza del mondo slavo in Italia. Bilancio storico-bibliografico di un millenio*, Padova, Officine grafiche Stediv, 1958.

Damnjanović, Dafina, „Lagarić, Pavle”, *Leksikon pisaca Jugoslavije*, III (K-LJ), Novi Sad, Matica srpska, 1987.

De Gubernatis, Angelo, *La Serbie et les Serbes : lectures et impressions*, Florence, B. Seeber, 1897.

Де Губернатис, Анђело, *Породица, отаџбина, човечанство*, Београд, Парна радикална штампарија, 1897.

Ђорђевић, Димитрије, *Милован Миловановић*, Београд, Просвета, 1962.

Ђurić, Željko, „Italija u beogradskim Pijemontima”, у *Srpsko-italijanske književne i kulturne veze od XVIII do XX veka*, Београд, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2012, стр. 359–369.

Ђurić, Željko, „L’Italia nei Piemonti belgradesi”, у *Osmosi letterarie. Ricerche comparate*, Pisa-Roma, Fabrizio Serra Editore, 2008, стр. 136–141.

Ђurić, Željko, „Temi e contenuti italiani nella rivista *Srpsko-dalmatinski magazin*”, у *I mari di Niccolò Tommaseo e altri mari. Atti del Convegno internazionale di Studi nel bicentenario della nascita di Niccolò Tommaseo* (Zagabria, 4–5 ottobre 2002), a cura di Morana Čale, Sanja Roić, Ivana Jerolimov, Zagreb, FF Press, 2004, стр. 405–411.

Ђurić, Željko, *Pesničke osmoze. Srpsko-italijanske kulturne veze*, Београд, Plato, 2004, стр. 104–130.

Зоговић, Мирка, „Италијанска књижевност у српској периодици на граници два века”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XXXIX, 2, 1991, стр. 277–286.

Zogović, Mirka, *Italijanska književnost u srpskoj periodici na granici dva veka, Književna prožimanja*, Београд, Рад, 2000, стр. 96–105.

Зоговић, Мирка, „Ставови Драгише Станојевића о превођењу Бијесног Орланда”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XX, 2, 1972, стр. 386–408.

Иванић, Душан, *Књижевна периодика српског реализма*, Београд–Нови Сад, ИКУМ–Матица српска, 2008.

Lombroso, Cesare, „Perché fu grande Venezia?”, *Nuova Antologia*, fasc. 1 dicembre, vol. 78, serie 4, 1898, стр. 27.

Манчић, Александра, „Писања и читања превода као жанра у српским књижевним и научним часописима. Поводом првих српских превода Сервантеса, Ариоста и Шекспира”, у *Жанрови у српској периодици. Зборник радова*, ур. Весна Матовић, Београд–Нови Сад, ИКУМ–Матица српска, 2010, стр. 499–515.

Мекензи, Дејвид, *Милован Миловановић. Српски дипломата и државник*, Београд, Досије, 2007.

Мусић, Срђан, „Драгише Станојевића превод *Бијесног Роланда*”, у *Упоредна истраживања*, 1, Београд, ИКУМ, 1976, стр. 587–601.

Недић, Љубомир, *Сабрана дела*, Библиотека српских писаца, књ. 1, Београд, Народна просвета, 1929.

Поповић, Богдан, „Марко Цар, *Моје симпатије*”, *Српски преглед*, 4, 1895, стр. 127.

Protić, Predrag, „Lagarić, Pavle”, у *Jugoslovenski književni leksikon*, Novi Sad, Matica srpska, 1984.

Скерлић, Јован, *Историја нове српске књижевности*, Београд, Издавачка књижара С. Б. Цвијановића, 1914.

Стипчевић, Никша, *Два препорода. Студије о италијанско-српским културним и политичким везама у XIX веку*, Београд, Просвета, 1979.

Ступаревевић, Олга, „Српски путопис о Италији”, у *Упоредна истраживања*, 1, Београд, ИКУМ, 1976, стр. 103–182.

Ступаревевић, Олга, *Марко Цар књижевни критичар*, XXX, Херцег Нови–Београд, Књижевна заједница Херцег Нови–ИКУМ, 1991.

Цар, Марко, *Венеција. Успомене с пута у Италију*, Задар, Печатњом И. Водицке, 1888.

Цар, Марко, *У Латинима. Утисци с пута у Рим*, Задар, Штампарија Шпира Артале, 1894.

Циндори, Марија, „Рецепција стране периодике у српским часописима (1895–1914)”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XXXIX, 2, 1991, стр. 265–270.

Ljiljana Banjanin

TEMI ITALIANI NELLA RIVISTA BELGRADESE *DELO* (1894–1899)
(Riassunto)

Questo contributo è rivolto allo studio degli articoli dedicati a vari argomenti di cultura italiana apparsi sulla rivista belgradese *Delo* nei primi anni della sua pubblicazione, dal 1894 al 1899; allo stesso tempo è anche un contributo sui rapporti italo-serbi legati alla ricezione dell'immagine dell'Italia. È questo un periodo in cui le riviste assumono un importante ruolo di mediatrici culturali, presentando i più diversi contenuti: a partire da quelli politici, passando per la divulgazione scientifica, fino ad arrivare alle tematiche letterarie, e in tal senso *Delo* offre un perfetto esempio del lavoro svolto dai periodici dell'epoca. L'obiettivo che ci si propone è quello di mostrare come viene rappresentata l'Italia, quali sono i contenuti italiani privilegiati da questa rivista, chi è stato l'artefice di questo interesse, e allo stesso tempo offrire una panoramica su una scelta degli articoli più significativi.

Parole chiave: periodici, ricezione, *Delo*, Italia, politica, scienza, traduzioni.

Примљено 4. септембра 2021, прихваћено за објављивање 20. октобра 2021. године.